

Eesti antiigitõlke traditsioonid

Janika Päll

1. Sissejuhatuseks

Eesti antiigitõlge on tihedalt seotud antiikkultuuri ja -kirjanduse retseptisiooniga; selle uurimine on tervikbibliograafia puudumisel¹ olnud perioodikeskne (Kurs 2003), probleeme piiritlev (Päll 2011: 123–128) või ülikitsa suunitlusega. Pretsedenditu andumus antiikvärsi tõlgete prosoodia uurimisele (Miks 1937, Roos 1938, Annist 1958, 1960, Kaalep 1969, Merilai 2002, Päll 2008 ja nt Lotman 2000, 2003, 2005, 2011)² on andnud hea aluse tõkeloo kirjutamiseks, nagu ka antiikautorite retseptisiooni (Lepajõe 2003, Rein 2005) või tõlkijate biograafiate uurimine (Rein 2006).

Nimetatud käsitluste toel saab antiigitõlke defineerida kõigepealt klassikalistest keeltest (*scil.* vanakreeka ja ladina) tõlgitud tekstina, kusjuures tõlgitav tekst on pärit antiikajast (8. sajandist eKr kuni 5. sajandini AD) ja/või – hilisema loomisaja puhul – esindab antiikkirjanduse ja -kultuuri traditsioone.³ Vaatluse alt jääb välja hulk antiigitõlkega seotud tekste, mis on küll antiikkeeltes, ent kas puhtkristlikud, teaduslikud või peegeldavad oma kaasaja sotsiaalseid suhteid: Uus Testament (selle tõlkeist vt Roosimaa 2004, Tafenu 2011), Aquino Thomase, Descartes'i, Petrarca või Rotterdami Erasmuse teosed, kesk- ja varauusaegne ajalookirjandus ja humanistide juhuluule. Seosed tekivad tõlgitavate tekstide vahel tänu keeltes talletunud traditsiooni jõule peaaegu vältimatult, nii kantakse üle antiikaja kirjanduslikke vorme, motiive, fraseoloogiat ja üldisemaid kultuurimõjusid. Ent neid ühendab ka tõlkeprotsess, tõlkijad ise (Friedrich Kuhlbarsist, Mattias Johann Eisenist ja Uku Masingust Ülo Torpatsi, Jaan Undi ja Mari Murdveeni, elavaist klassikuist rääkimata), kes ei piirdu vaid ühe perioodi või valdkonnaga. Üksikuil spetsialiseerumise puhkuldel tõlgitakse peamiselt ajaloo- (Enn Tarvel, Aado Altmets), kristlikke (Toomas Paul, Urmas Petti) või filosoofilisi tekste (Ilmar Vene).

Alljärgnevas toon esmalt välja Eesti antiigitõlke põhiperioodid (2. ptk), edasi loobun rangelt kronoloogilisest järjestusest, vaadeldes tekstide valikut ja tõlkeid antiikkultuuri ja -kirjanduse retseptisiooni kontekstis ning käsitledes peamisi tõlkemudeleid. Tähelepanu keskmes on tõlkesündmused, ühe või mitme teksti (tekstikatke) tõlke valmimised ja fikseeru-

1 Eesti antiigitõlke bibliograafia (EAB 2012) on koostamisel riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu“ projekti „Antiigiretseptisioon ja selle osa Eesti keele- ja kultuuriruumi kujunemises 17.–20. saj.“ raames (EKKM09-86, projektijuht Ivo Volt); kuna töö pole veel lõppenud, võib eri perioodide iseloomustus vastavalt uute andmete leidmisele muutuda, vrd nt ptk 3–4 allpool ja Päll 2011. Suur tänu toimetajaile toe ja abi eest artikli valmimisel.

2 Ja paljud teised Maria-Kristiina Lotmani uurimused eesti värsi prosoodiast.

3 Eesti antiigitõlke üldbibliograafia esitab antiikkeeltes kuni renessansiajani kirjutatud teoste tõlked, välja arvatud kanoonilised pühakirja- ja palvetekstid (vt EAB 2012).

mised trükkis iseseisvalt avaldatuna või levitamiseks mõeldud käsikirjadena⁴; (peamiselt) antiikkultuuri tutvustavate käsitluste raames tsiteeritud tõlkekatked tulevad kõne alla siis, kui on tegemist selgelt välja toodud ulatuslikumate tsitaatidega ja/või mingi tõlkemudeli ilmeka näitega. Andmed tõlgete kohta leiab koostamisel olevast bibliograafiast (EAB 2012).

2. Eesti antiigitõlke põhiperioodid

Eesti antiigitõlkes näeme palju teistest maadest tuttavaid tendentse: sporaadilisi algusi, võõrast kultuuri kodustavaid ja selle võõrust esiletoovaid tendentse, valgustuslikku ja sihipäraselt tõlkepoliitikat ning turu ootusi arvestavaid valikuid. Selle peamised etapid langevad enamasti kokku erinevate perioodidega Eesti aja- ja kultuuriloos.

I. 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses eeletapp, käsikirjaline faas (vt ptk 3).

II. Aastad 1860–1917, algperiood. Antiigitõlked ilmuvad peamiselt ajakirjanduses ja moodustavad kireva pildi; seda saab kirjeldada lipilapilise, *patchwork*-mudelina, mis Karl Eimermacheri väitel iseloomustab tõlketegevuse algusfaasi (Eimermacher 2011: 23–29). Avaldatakse peamiselt lühikesi luuletusi või katkendeid, näeme samu tendentse mis 19/20.sajandi vahetuse ajakirjanduses üldiselt: soovi harida, tutvustades ka kultuuri ja kirjandust (vt Aru 1992: 17–18), uuenduslikkust,⁵ mis ilmneb niinimetatud laboratoorse faasina (katsetamine keele võimalustega või liikumine mingi teose täieliku tõlke poole), ning tõlgete instrumentaliseerimist (rakendamist ärkamisaja ideede teenistusse). Perioodi alguses on näha ÕESi ja EKmSi, teisel poolel aga Noor-Eesti mõju, tõlkijad tunnevad esimeses pooles huvi pigem kreeka ja teisel poolel rooma kirjanduse vastu (vt Kurs 2003: 50), ent puuduvad selged vastandused, kuna Noor-Eesti jätkab mitmel pool varasemaid tendentse (vt Kivimäe 2008: 25–27; vt ptk 4).

III. Aastad 1918–1940, esimene Eesti Vabariik. Osaliselt jätkub kirev mudel, kuid tõlgitavate autorite valik laieneb ning algab tõlkemaastiku korrastamine ja kaanoni loomine, mille esimesteks sammudeks on kirjanduslugude ja tõlkeantoloogia avaldamine. Eeskätt luuletölktes toimub kvalitatiivne muutus, mida saadab huvi tõus tõlketehnikate (eriti värsisüsteemide) vastu nii eesti poeetide loomes kui ka eesti keele prosodia uurimises (Miks 1937, Roos 1938, Lotman 2000, 2011 jt; vt ptk 5).

IV. Aastad 1941–1959, vaikusaeag. Okupatsiooni-, sõja- ja stalinismiajal ilmuvad ainsad antiikkirjanduse tõlked vene keelest tõlgitud kirjandusloos ja lugemikus⁶.

4 Vrd *translation event* ja *cultural fact* (Toury 1995: 53, 65 või 246 jj).

5 Antiigitõlke puhul pisut hiljem kui Krista Aru välja toodud uuenduslik ajajärk ajakirjanduses (Aru 1992: 25).

6 1951. aasta Eichenholtzi-Galitski lugemiku tõlked (EAB 2012) näitavad ajastule üldiselt omast tendentsi (vt Gielen 2011), võimude jaoks *persona non grata* seisuses oleva tõlkija (antud juhul Uku Masing) nime mahavaikimist (Olesk 2008: 318).

V. Aastad 1960–1989, tõlkekaanoni loomine. Maailmakirjanduse eestindamise programmi raames algab kaanonit loov ja süsteemne professionaalne tõlketegevus, innustamas Villem Altoa ning olulisemad kujundajad Ain Kaalep, Ülo Torpats ja Richard Kleis. Ilmuvad Homerose eeposed August Annisti tõlkes, antoloogiad, „Antiigileksikon“, antiikkirjanduse õpik. Järk-järgult tuleb uus tõlkijate põlvkond (Astrid Kurismaa, Jaan Unt, Kalle Kasemaa, järgmisel perioodil avaldamist alustavad Anne Lill ja Marju Lepajõe). Selle faasi üleminek järgmiseks on sujuv, taas ilmneb ajakirjanduse ja antiiki tutvustavate käsitluste roll tõlkela-boratooriumina (vt ptk 5).

VI. Alates 1990, kaanoni laiendamine. Eesti Vabariigi taassünni järel hakati Tartu ülikoo-lis taas klassikalist filoloogiat õpetama, mis tõi kaasa uued tõlkijad ja tõlked. Viimase perioodi saab jagada kaheks, mõlemas on üheks oluliseks avaldamiskohaks ajakirjandus. Kuni 1996. aastani⁷ näeme lipilapilist mudelit: teoste valik on kirev, need ilmuvad mitmel pool, värsstõlkes kasutatakse erinevaid värsisüsteeme (Päll 2008: 29). Samas tugevneb kujunenud ja kujunevasse kaanonisse kuuluvate autorite eestindamisele suunatud tegevus, tulemuseks kaks suurt antoloogiat, filosoofide (Platon, Cicero, Seneca, Aristoteles) ja Rooma ajaloolaste (Tacitus, Suetonius, Sallustius) tõlkimine (vt ptk 3, 5).

3. Eesti käsikirjalised antiigitõlked

Eestikeelsete raamatute trükkimine algab juba 16. sajandil (Annus jt 2001: 26–37), ent kummatigi on Eesti antiigitõlke algus 18. sajandi lõpul ikkagi käsikirjaline, anonüümne Homerose „Odüsseia“ alguse proosatõlge (vt Miks 1937). Järgnevad kahe anakreontilise laulu (nr 21 ja 24, West 1984) tõlked Kristjan Jaak Petersonilt. O. W. Masingu silmis väärtusetuiks peetuina (vt Laanekask 1982) jäid need ligi sajandiks avaldamata (kuni 1901 ja 1922), leides veel 20. sajandi alguses üsna ettevaatliku hinnangu (Reiman 1901: 12). Gustav Suitsu järgides (Suits 1905, 1927, 1933)⁸ on Eesti kirjanduslugu näinud Kristjan Jaagu loomingus kaht poolust: sentimentaalset (idüllides) ja pateetilist (oodides), ühelt poolt „Anakreoni“ (*scil.* anakreontika) ja Theokritose, teisalt Pindarose ja Klopstocki⁹ või kreeka filosoofide (Aben 1927: 12–13) mõjul. Siiski huvitab ka tänapäeva eelkõige ülev, pindaariline Kristjan Jaak (Undusk 2012), jättes tema anakreontika tõlked (vt Makko 2012) ja nende rolli tagaplaanile.

7 „Väikese antiigiantoloogia“ ilmumiseni ajakirjas Vikerkaar (nr 9–10), kus astus üles kümmekond uue põlvkonna tõlkijat. Seda antoloogiat iseloomustab valiku eklektilisus: kuigi tõlgete puhul näeme palju koolis loetavaid autoreid (Sappho, Platon, Theokritos, Plutarchos, Horatius, Seneca, aga vähem Martialis ja Aulus Gellius), mis on tudengitest tõlkijate puhul ka oodatav, ei ole siin enamasti tegemist kanoonilise teostevalikuga.

8 Gustav Suitsu esialgne hinnang Kristjan Jaagu anakreontikale toob välja võlgnevuse saksa luulele (Gleim, Hagedorn, Götz) ning vabandab seda autori noorusega (Suits 1905: 36, vt ka Aben 1927: 12–13).

9 Väinaste 1927: 39, 53, vrd Taev 1976: 16–17 (Vergiliuse ekloogide mõju rõhutades).

Esimese Eesti Vabariigi ajal valmis üks tõlge, mis trükkis avaldamiseni jõudmata on pälvinud kindla koha eesti heksameetri ajaloos: Jaan Lõo tõlge Homerose „Iliasest“.¹⁰ See tõlge taotleb rangelt kvantiteeriva heksameetri edastamist ja paelub uurijaid äärmusliku katsena sobitada antiikkeelte peamiselt kvantitatiivset süsteemi eesti keele prosoodiaga, millel on küll kvantiteet, aga lisaks ka välde ja sõnarõhk (vt Lotman 2000), olles puudusist hoolimata endiselt tugevaks väljakutseks kreeka (ja ladina) heksameetri tõlkijatele.¹¹

Tõlkimist näeme lisaks värsiloomele ka keeleloome eksperimentide vahendina, eriti Johannes Aaviku tõlke puhul Apuleiuse „Metamorfoosidest“ (Amori ja Psyche lugu) käsikirjalises ajakirjas Nooreestlane (1901).¹²

Tänapäeval on käsikirjalise tõlke mõiste hägune: käsitsi või kirjutusmasinal kirjutatud tekstidest enam levib elektrooniliselt faile, mida tuleks aga vaadelda pigem tõlkeprotsessi osana – alles avalikult internetti üles riputatud faile võiks pidada n-ö avaldatuks, s.t fikseeritud tõlkesündmuseks. Eraldi rühma moodustavad veel tekstiraamatuna fikseeritud ja teatrilavale toodud tõlked Anne Lillelt (Euripidese „Bakhandid“ ja „Iphigeneia Aulises“, Aristophanese „Lysistrate“) ja Mari Murdveelt (Menandrose „Pahurdaja“, katked Aristophanese „Lindudest“ ja Homerose hümn Apollonile, vt Murdvee 2001).¹³ Teatri jaoks on nende tõlgete eesmärgiks ettekanne laval, ent tõlkija perspektiivist on käsikirjaline faas enamasti vaid ettevalmistus trükiväljaandele, laboratooriumifaas, milles tõlge küll vaheastmena fikseeritakse, ent avaldatakse hiljem trükkis vähem või rohkem muudetuna.¹⁴

4. Trükiajakirjanduse roll antiigitõlkes

4.1. Antiik ajakirjanduses enne ja pärast Eesti Vabariigi algust

Esimesed trükitud antiigitõlked Eestis ilmusid ajakirjanduses (eraldi või tsitaatidena artiklites),¹⁵ kogu selle algusajal (1878–1917) trükiti iseseisva raamatuna vaid üks tõlge.¹⁶

10 Vt Eesti värss 2004. Lisaks tõlked, mille mõju on väiksem, nt J. Jõgeveri „Iliase“ I–XVI laulu tõlge (Miks 1927 jm).

11 Lisaks peab muidugi arvestama trükiste rolli, eeskätt Ervin Roosi uurimust eestikeelse heksameetri prosoodiast, milles ta esitas näidetena ka tõlkekatkeid (Roos 1938).

12 Sama rolli täidavad ka Aaviku trükitud tõlked, mh tema antiikautorite valimik 1928. aastal „Hirmu ja õuduse juttude“ XIV väljaandes (Antiigiveeb).

13 Sophoklese „Antigone“ tõlge Marie Underilt (vt Kurs 2003) jääb vahekeele kasutuse tõttu vaatluse alt välja.

14 Need ei ilmunud trükist aga iseseisvate raamatutena, vaid antoloogiates (EAB 2012, v.a äsjane „Iphigeneia Aulises“ ja Aristophanese katkend), mis on ka enamiku draamatekstide esmatrükide paigaks, vt ptk 5.1.

15 Kui mitte pidada tõlgeteks antiikautorite teostel põhinevaid jutustusi koolilugemikes.

16 1901.–1917. aasta tõlkeraamatuproduktioonist moodustavad klassikalised keeled ühe näitega 0,1% (Möldre 2011: 156). 1908. aastal ilmunud Aischylosele järgneb 1918. aastal Aisopos, raamatute arv kasvab 1920. aastatel.

19/20. sajandi vahetuse antiigitõlkes näeme samu suundi, mis mitmel teisel Euroopa maal, eriti väikeste ja väiksemate kirjanduste puhul – tegemist on alles kaanoni loomise ettevalmistustega.

Pilt on kirev. Ühelt poolt mõjutab kahe tuhande aasta jooksul kinnistunud klassikalise kirjanduse kaanon (vt Highet 1985) autorite ja žanrite valikut: tõlgitakse Homerose eeposi, kreeka tragöödiat, Kreeka ja Rooma ajalookirjandust ning filosoofiat. Teisalt tundub, et publik pole veel päris „valmis“, mistõttu kanoonilistelt autoreilt ja žanritest valitakse lihtsamad lood. Nii ei jätkka Jaan Bergmann pärast mõne katke avaldamist 1878. aastal Homerose tõlkimist mitte „Iliase“, vaid Pseudo-Homerose „Konnade ja hiirte sõjaga“ („*Batrachomyomachia*“), avaldab „Odüsseia“ mõned värvikamad lood (9. laul „Kükloop“ ja 12. laul „Sireenid“) ja alustab alles seejärel eepose tõlkimist algusest peale („Odüsseia“ 1., 2. ja 3. laul). Kreeka ajaloolastest eelistatakse lugusid pajatavat Herodotost Thukydidesele, Sokratest tutvustades aga vähemteoreetilist Xenophoni Platonile. Lustlik ja rõõmus anakreontika ei kuulu suurte autorite kaanonisse, ent tõlgitakse just seda, mitte Pindarost. Kindlalt kaanonisse kuuluva Horatiuse ja Tacituse puhul pole tõlkeil antiikkirjanduse tutvustamise eesmärki (vt allpool ja ptk 4.3).

Anakreontika tõlkeis (nagu juba Kristjan Jaagul) ilmneb selgelt kodustav tõlkeviis: Loodusest saab Taara, lõvist karu, anakreontiline värss asendatakse jambide või trohheus- tega jne (vt Antiigiveeb, Makko 2012). Need tõlked sobisid hästi järelärkamisaja idealiseeritud maaelu pildiga (Kepp 2008: 16, 18), sentimentaalsete lauludega kaunist loodusest ja neidudest (vrd Annus jt 2001: 109–113). Ent sellist seisu näeme ainult sajandilõpule eelne- nud aastail: juba Noor-Eesti tõlkevalikust jääb naiivsevõitu anakreontika välja.

Tollast tõlkimistava iseloomustab juhuslikkus ja vähene fokuseeritus: tõlkeid esitavad mitmed erinevad väljaanded ja üsna sporaadiliselt, tõlkijaid on mitmeid (ja nad tõlgivad tihti paljudest keeltest) ning sageli esinevad nad anonüümsena (X, J.N., Homo quidam, -l-o-) või pseudonüümide all (Willi Andi, Nooli Aleksander). Värsstõlge pole ühtne: esineb mugandusi ja värsimõödust loobumist, aga ka selle järgimist (vt Lotman 2000), ka proosatõlge kipub lihtsustama, eeskätt süntaksi mugandades ja keerukamaid arutelusid välja jättes. Põhjuseks on võib-olla tõlkijate kesisem keeleoskus, kasutati vahekeeli (Kurs 2003: 26).¹⁷ Soov vältida liigset keerukust ilmneb ka autorsuse küsimustes: näiteks on mitmete tuntud antiikkirjanduse teoste puhul kaheldud (ka juba 19. sajandi teaduses) nende omistamises tuntud poetidele, ent tüüpiliselt seda varasemate tõlgete juures ei kommenteeritud. Nii ei eristatud ka Anakreoni luulet ja anakreontikat, avaldati „Aisopose“ valme, „Simonidese“ epigramm Termopüülides

17 Mil määral, pole võimalik öelda, sest puuduvad analüüsid.

langenute auks, „Alkaiose“ (Sappho fr. 137 + Alk. fr. 184) ja „Sappho“ (fr. 168b V või „Carmina Popolaria“) luuletusi.¹⁸

Nii moodustubki esimestest antiigitõlgetest *patchwork*-mudelile vastav kirju pilt. Paradoksaalselt käib kirevuse ja ebaühtlusega kaasas teatav järjekindlus, tõlgete ilmumine seeriatena (trükiajakirjanduses ilmunud tõlgete tüüpilise joonena, vt Doorslaer 2011): Jaan Bergmanni tõlked Homerose „Odüsseiast“ eri väljaannetes (1878–1894), anonüümsete tõlkijate Anakreoni ja anakreontika sari Sakalas (1898–1899) ja Xenophon Postimehes (1887). Ka Henrik Visnapuu Propertiuse-tõlked (1923–1924) ilmuvad miniseeriana, ettevalmistuseks terviku tõlkimisele on ka Kaarina Reinu Herodotose-tõlked (alates 1990. aastate lõpust).

Tõlkijate põlvkondade sujuva vahetumise puhul (alates 1970. aastaist) näeme algusfaasile iseloomulikku ajakirjanduse rolli nii noorte tõlkijate esiktõlgete kui ka töös olevate teoseosade avaldamisel. Ent tõlkepraktikad erinevad järelärkamisajast: tõlkijateks on peamiselt filoloogid,¹⁹ antiigitõlgete avaldamisega ei tegele (paari erandiga) enam aja- ja nädalalehed, vaid üksikud ajakirjad, ning raamatute hulk on tunduvalt kasvanud (eriti kordustrükkide varal). Kõige rohkem erinevad 19/20. sajandi ja 20/21. sajandi vahetuse antiigitõlge aga selles, et 1960. aastail alanud professionaliseerumine tõi kaasa valdavalt väga autoritruud, filoloogiliselt täpsed tõlked. See tendents ei sõltu tõlkijate asukohast ega riigikorrast: ka paguluses ilmuvate Ants Orase antiigitõlgete puhul näeme sama (kuigi nt Kaalepi koolkonnaga võrreldes on Oras „vabam“), ent ka tema oli oma esimese hariduse saanud sõjaeelses Eesti Vabariigis nagu 1960. aastail Eestis esile astunud tõlkijad.

Ajakirjandusliku faasi kahest põhiperioodist esimesel ilmneb kummastki antiikkeelest tehtud tõlgete rollide erinevus: kreeka kirjanduse (eriti eepose) eelistamise põhjusena perioodil 1850–1918 on nähtud uushumanismi (Kurs 2003: 16), ent loevad ka muud tegurid: huvi tõus Kreeka vastu seoses Kreeka-Türgi sõjaga 1897. aastal (vt ptk 4.2) ning tõlkevajadus (ladina keelt osati rohkem). Kreeka autorite tõlkimisel võib üheks valikukriteeriumiks pidada ka soovi tutvustada kultuuri ja kirjandust, samas kui ladina autorite puhul on tegemist tõlgete instrumentaliseerimisega. Kasutatakse kanoonilise kooliautori Horatiuse moraliseerivaid laule, näiteks tema oodi „Kindla sihiga mees“ (*Carm.* III. 3) tõlke avaldab M. J. Eisen austusavaldusena Jakob Hurda 50. sünnipäevaks (1889), esimesed tõlked Rooma ajaloolastelt illustreerivad Eesti ajalugu (vt ptk 4.3).

4.2. Esimesed trükitud tõlked ning rahvusliku ärkamisaja kaanon: Homeros ja Eesti

Kristin Kurs on Kristi Viidingu juhendatud bakalaureusetöös toonud esile Homerose (ja üldse kreeka autorite) valikul Saksa romantismi, Herderi-Hegeli suuna ja uushumanismi rolli

¹⁸ Ka Aischylose puhul on just „Aheldatud Prometheuse“ autorsuses kaheldud (eelkõige Martin L. West).

¹⁹ Professionaalide abiga on valminud August Annisti, Ain Kaalepi ja Jaan Kaplinski tõlked kreeka keelest.

(Kurs 2003: 16, Karjahärm, Sirk 1997: 212). Samas näeme tohutut mahajäämust Euroopast ning erinevaid rõhuasetusi: ajal, mil Matthew Arnold arutles selle üle, kuidas peaks tõlkima Homerost (aastail 1861–1862, vt Highet 1985: 479), polnud Eestis (teadaolevalt) veel ühtki antiigitõlget trükitud. Homeros kuulub tüüpilisse kanooniliste autorite valikusse igal ajastul (Highet 1985: 114–120), seevastu tragöödia puhul ei alustata Eestis kanooniliste autoritega. Esimene Eesti keelde tõlgitud kreeka tragöödia, Aischylose „Aheldatud Prometheus“, sai Euroopas aktuaalseks alles Suure Prantsuse revolutsiooni ja rahvusrevolutsioonide järellaine voogudes, Inglismaal näiteks tänu Shelley tõlkele 1816. aastal (Highet 1985: 419, 423). Kui Jaan Jõgever avaldab 1908. aastal Aischylose „Kinnineeditud Prometheus“, võiks seda valgustusliku romantismi tulemise kõrval näha ka reaktsioonina 1905. aastale.

Homeroose tähtsus ärkamis- ja järelärkamisaja jaoks avaldub Õpetatud Eesti Seltsi kirjastamisprogrammis: „Homeruse Iliade ja Homeruse Odysee“ kuuluvad sõnastike ja ajalooramatute järel 1888. aastal seltsi eestseisuse poolt kirjastamiseks soovitatud kümne teose hulka (9.–10. kohal).²⁰ Homeros ja kreeka müüdid olid tähtsad juba Faehlmanni ja Kreutzwaldi jaoks (Annist 1963: 351), ka teistel rahvaalgustajatel leiame ümberjutustusi antiikajaloost (Makedoonia Aleksandrist, Hannibalist, Kartaagost, Sokratesest)²¹ ning Herodotosel ja Plutarchosel põhinevaid lugusid.²² Sajandi lõpul saab moraliseerivaist lugudest tähtsamaks Kreeka analoog ja eeskuju. Kreeka-Türgi sõdade puhkemise järel 1897. aastal ilmub mitme antiigitõlke kõrval ka Ado Reinvaldi ood Hellasele: „Kas näete sõja suitsusambaid ... ja kui sa nüüd ka langed alla ja aastasadu suigud veel, oh kosu, kasva, kallis maa!“ (Postimees, nr 96.) Oodi paatos toob esile selge paralleeli kahe väikese, oma eksistentsi eest võitleva maa vahel, kusjuures kaasaelamine on nii suur, et kipub kaduma piir oma ja võõra vahel.

Homeroose suurim tähtsus seisneb aga paralleelis „Kalevipojaga“. Rahvusliku eneseteadvuse üht tähtsaimat tugitala kinnitab väljast tulev kiitus: 1866. aasta Eesti Postimees nr 17 annab teada, et rahvusepost tunnistatakse muude rahvaste poolt „keige parrema kreeka ja saksa väggemeeste laulude (epos) sarnatseks“,²³ Kalevipoega nähakse Eesti Heraklesena, Kreutzwaldi teost võrreldakse Homeroose eeposte ja Nibelungide saagaga. (Homeroose täht-

20 Oma maa, 5. aastakäik, nr 12, lk 250–259. Olukord on tüüpiline: eestseisuse soovitusel on teosed kanoonilises tähtsuse järjekorras („Ilias“, „Odüsseia“), tõlkimist alustatakse aga lõbusamast („Batrachomyomachia“, „Odüsseia“).

21 Nt 1865. aasta Eesti Postimehe Juttotubba, nr 51 ja 52. Sokratese kohta vt Lepajõe 2003: 20–21.

22 Nt Kleobise ja Bitoni lugu, C. R. Jakobsoni juhtkirjas (1866. aasta Postimees nr 19) või Raudsepp 1881.

23 Nimetatud Eesti Postimehe juhtkirjas teemal „Kas peab eestirahva seas üksi talloseisus olema...“ viidatakse Saksamaal ilmunud „Kalevipoja“ luksusväljaandele.

sust rõhutab omakorda viide Aleksander Suurele, kes tema teosed oma sõjaretkedele kaasa võttis.²⁴) Analoogsed on Karl August Hermann viited 1887. aastal.²⁵

4.3. Antiigtõlked rahvusliku eneseteadvuse loomisel: helmekivid ja Tacitus

Kui ärkamisaegsed kirjamehed Homerose rahvusliku iseteadvuse upitamise vankri ette rakendasid, tõstsid nad enamasti „Kalevipoja“ Homerose loominguga samale tasemele,²⁶ ent mõnel juhul jäi Homeros Kreuzwaldile isegi alla. 1887. aastal peab *stud. J.T.* „Kalevipoega“ paremaks vanade kreeklaste *porneia*'st (liiderlikkus) ja rooma Venusest ning võrdleb karskeid ja suguliselt kõlblaid muistseid eestlasi hoopis Tacituse germaanlastega.²⁷

Üks osa ärkamisaegseid antiigtõlkeid ongi seotud Eesti ajalooa. Aastail 1881–1883 ilmus Laakmanni kirjastuses Jaan Jungi tõlkes „Läti Henriku kroonika“²⁸, mis teravdas huvi vanemate ajalooallikate vastu. Juba Postimehe algaastate ülevaateid eesti vanemast ajaloost kaunistasid antiikautorite (Pliniuse või Tacituse) viited merevaigule ja Pythease merereisile. Merevaiguna („Helmekivid ajamerest“) pealkirjastas oma 1897. aastal Postimehes ilmunud tõlkenopete seeria Friedrich Kuhlbars. Selles kontekstis ilmus 1886. aastal ajakirjas *Oma Maa* esimene praeguseks teadaolev pikem tõlkekatke rooma kirjandusest: osa Tacituse „Germaania“ 45. peatükist, mis on aluseks eestlaste esmamainimise hüpoteesile; järgmises numbris esineb samas rollis katkend Cassiodoruselt.²⁹ Üldiselt ei kuulu „Germaania“ esmatahtsate teoste kaanonisse, olles seda ometi paljude seal mainitud rahvaste jaoks (Viiding 2007: 63–64). Tacituse este käsitlevaid tõlkekatkeid kasutab rahvusliku eneseteadvuse tõstmiseks (hüpoteesi tõeseks pidamata) ka Karl August Hermann oma 1895. aasta artiklis,³⁰ rääkimata neist paljudest ärkamisaegseist autoreist, kes viitavad Tacitusele pikemaid tõlkenäiteid esitamata. Nii said eestlaste esiajaloo valged laigud Tacituse toel merevaigukarva, enne kui Lennart Meri need hõbevalgeks värvis.

24 Eesti Postimehe nr 24 artiklis „Misläbi mud rahwad eestlastest luggo peawad“.

25 Postimehes nr 28, „Meie laulust“ (algus nr 17). Hermann tõi eesti ja kreeka eepika vahel välja hulga sarnasusi, oletades nende kokkupuuteid vanal hallil ajal (mis on vähendanud kogu argumentatsiooni kaalukust).

26 Vt ka Karjahärm, Sirk 1997: 218–219 (Hurda ja Kallase seisukohtadest).

27 Artiklis „Missugused kõlbulised arwamused paistawad meile Kalewipojast silma?“ Postimehes nr 4.

28 See ilmus hiljem ka J. Mägiste tõlkes (1962) ning Richard Kleisi tõlkes ja Enn Tarveli toimetatuna (1982, 2005).

29 *Oma Maa*, nr 3, lk 86–88, nr 4, lk 105, artiklis „Ajaluulikud teated Eesti rahwa üle, kõige vanemast ajast kuni sakslaste siiatulekuni“. Korjanud -l-o.

30 Herodotose katked ja Tacituse „Germaania“ 45. ja 46. peatükk. Vt Sutrop 2001: 174–177, 180–182.

4.4. Antiigitolgete pidurdajad

Eesti kultuuriloojate suhtumine antiiki pole olnud kuigi üksmeelne. Klassikaliste keelte õppimine tundus elukauge ja tüütuna, loeme Oskar Kallase koolipõlvemälestustest 1894. aastal (OK 1894: 122–123): „Mis kasu pidi mulle sest tulema, kui teadsin, et isa ladina keeli „pater“, ema „mater“ on, eks nad taadiks, memmeks sellegi pärast jäänud? [---] Meil oli kesknädala pärast lõunat, kus haritud maailmas ühtegi poissi kooliga ei waewata, kaks tundi sääli ära istuda; see ülekohus juba täitis meie südamed püha vihaga, ja veel missugused tunnid! Kreeka keel: pikad kõned sõnatüvede ja juurte, pööramiste, käänamiste ja muutmiste, grammatika seaduslise ja seaduswastalise oleku üle! Ega siis ime ei olnud, kui tunnid meil wastumeelt oliwad.“ See peegeldab üldist tendentsi, mis ilmneb arutlusist (talurahva) emakeelse haridusprogrammi üle, kus õpetust klassikalistes keeltes enamasti ei mainita. Samasugust suhtumist peegeldavad klassikalistest keeltest tõlkijad. Näiteks Friedrich Kuhlbars (Willi Andi) laulis aastal 1880: „Tahad Eesti kalju pealt / koidul kuulda kandle healt: / jäta koju Greeka keel / ja ka Rooma uhke meel!“ (vt Eesti värss 2004).

Kuigi Kuhlbari värss võib tõlgendada ka üleskutsena tõlkida neid laule eesti keelde, seati tõlgete vajalikkust isegi küsimärgi alla. Eduard Luiga ja August Anni diskussioonis tõlkekirjanduse valiku üle 1920. aastatel kritiseeris Luiga artiklis „Maitsepolitsei“ vaimuaristokraatia loomist, sellal kui Anni rõhutas vajadust klassikute järele (Eesti Kirjandus, 1925, vt ERNI 2002). Klassikalise hariduse mahajäämus elurütmist ja liigne eelteadmiste vajadus võis olla põhjuseks ka teoste valikul (kergema eelistamises, vt eespool).

Usutavasti polnud vastumeelsus klassikute ja vaimuaristokraatia vastu siiski peamine põhjus, mis klassikatõlked tõlgete koguarvestuses 0,1% pulgale jättis. Eesti Postimehes ilmus 1887. aasta sügisel (nr 36, 38, 40, 42) Jõgeveri „Viis ajaloo astet“, Aleksandrikooli esimeses abikomitees 12. aprillil peetud kõne.³¹ Selles võrdles ta erinevate rahvaste eluetappe inimese elueaga sünnist surmani, keskendudes Kreekale kui Euroopa kultuuri hällile. Kõne lõpp võtab kreeklaste kultuuriloo kokku ja seob Eestiga: „... enne meid tööle astunud Euroopa rahvaste noorpõlv algas sealt kohalt, kuhu kreeklaste oliwad oma tee peal jõudnud; meie, eestlased, ja need, kes meiega ühes teele astuvad – ja niisuguseid rahwaid on paljugi – algawad oma noort põlwe sealt, kuhu Eurooplased tänini on jõudnud, ja rahwad, kes pärast meid tööle hakkawad, algawad sealt, kuhu meie seisma jääme.“ Nii näeme antiigitolke tagaplaanile jäämise põhjusena ka soovi olla kaasaja Euroopaga ühekaugusel ning minna arengus edasi. See vastab hästi sajandivahetuse tõlkekirjanduse põhisuundadele eesti ajakirjanduses, kus on suund uemale Lääne-Euroopa ja Soome ning Skandinaavia maade kirjandusele (Aru 1992: 119), samuti Noor-Eesti hilisemale *ajalookiirendi* rollile (vt Kivimäe 2008: 22).

31 Jõgeveri ise avaldas hiljem Aischylose „Aheldatud Prometheus“ tõlke ning tõlkis ka Homerost.

5. Antiigitölke professionaliseerumine ja teadlik kaanoni loomine

Sihipärase antiigitölkimise perioode Eestis iseloomustab teadlik kaanoni loomine. Oluliseks saab tõlkele tausta loomine kirjanduslugudes, kõrgenevad tõlkele esitatavad nõudmised, mis eeldab filoloogilist täpsust, värsstõlgete puhul aga poeetilisi tõlkeid (tõlget, mis võiks täita originaali rolli), mis koos toovad tugevasti esile nende tekstide võõrapärasust.

5.1. Kaanoni loomine

Juba Eesti antiigitölke algusperioodil näeme Euroopa kaanoni mõju mõnede sellesse kuuluvate autorite valikul. Sihipärase kaanoni loomise algus jääb esimese Eesti Vabariigi aega, kuid paraku tuli 1960. aastail otsast peale alustada. Kaanoni kujundamist iseloomustab üsna selge mudel: kõigepealt selle fikseerimine antiikkirjanduse ajaloos, millele lisanduvad tõlkeantoloogia(d) ja/või tähtsamatele autoritele pühendatud erikäsitlused ning tõlked.

See mudel ilmneb juba esimese vabariigi ajal: alguses ilmub tõlkes T. Zielinski „Kreeka kirjanduse ajalugu“ (1926–1927), järgnevad Ervin Roosi „Kreeka ja Rooma kirjanduse ajalugu“ (1935) ning esimesed antoloogiad: Roosi tõlgetega „Üldajaloo lugemik“ (1933, mis keskendub antiikajaloolastele või ajalugu käsitlevatele katkenditele teistelt autoritelt), lisaks A. Tamme käsitus Sophoklesest 1935. aastal³² ning Anna Öpikult Homerose „Odüsseia“ 1.–12. laulu tõlge (1938). Sama tendentsi järellaineks on Roosi käsitus „Odüsseiast“ (1941). Ka Rooma kirjandusest tõlgiti sellal peamiselt kanoonilisi, niinimetatud kooliautoreid (vt Kurs 2003): Cicero „1. kõne Catilina vastu“, Caesari „Märkmed Gallia sõjast“, katkendid Liviuselt, Ovidiuselt, Vergiliuselt, Horatiuselt. Teoste valik vastab Euroopa klassikalisele kaanonile (Highet 1985), kuid näha on suund õpilaste iseseisva tõlkimise toetamisele: luulet tõlgitakse tihti proosasse ning proosatõlked on sõnasõnalised (vt Kurs 2003).

Kirjandusloo tundlikkus poliitiliste muutuste suhtes toob uued antiikkirjanduse ajalood nii Saksa okupatsiooni kui ka Stalini ajal: Ernst Nurme „Rooma kirjanduse ajalugu“ (1942)³³ ja I. Tronski „Antiikkirjanduse ajaloo“ (1949) tõlge.³⁴ Uus sula algab mitmel rindel: Ain Kaalepi ja Ülo Torpatsi koostatud kreeka kirjanduse (1964) ja rooma kirjanduse (1971) antoloogia;³⁵ Kleisi „Vana-Kreeka kirjanduse põhijooni“ (1964, 1968, 1974) ja „Rooma kirjanduse põhijooni“ (1971, 1974), mis valmistasid ette tema „Antiikkirjanduse ajaloo“ (1980); „Antiigileksikoni“ tõlge (1983), Homerose „Ilias“ ja „Odüsseia“ (1960 ja 1963), Sophoklese „Kuningas Oidipus“ (1964, eraldi 1977), Herodotose (1983) ja Platoni tõlkevalik

32 Sophoklese kuulumisest kaanonisse ja antiiktragöödia saatusest Eestis vt Lill 2004: 321–330.

33 Lisapõhjuseks Nurme puhul oli ilmselt ka vajadus esitada lühike kirjanduslugu keskkoolidele.

34 Tollaseis maailmakirjanduse õpikuis ja koolilugemikes on antiik esindatud ülinapilt.

35 Lisaks valik rooma luulest (1967, 1970), mis valmistas ette „Rooma kirjanduse antoloogiat“.

(1985). „Väliskirjandus: õpik keskkoolile“ (1980, autorid Kalju Leht ja Ott Ojamaa) peegeldab oma 49-leheküljelise käsitlusega selleks ajaks kujunenud kaanonit: pikemalt käsitletakse kõiki antiikkirjanduse põhižanre, esitatakse ka mitmeid selleks ajaks antoloogiates ilmunud tõlkenäiteid. Sama tendentsi näitavad Ants Orase tõlked paguluses: Vergiliuse „Bukoolika“ ja „Aeneis“ (1970, 1975). Kaalepi-Torpatsi antoloogiatest saab alguse ka uutes järgitav tendents: draamateoseid üritatakse nende suurest mahust hoolimata esitada tervikuna.³⁶

Järk-järgult hakatakse kaanonit laiendama, olgu siis ajastust tingitud ühiskonnakriitiliste valikutega (Lukianose tõlge 1970, Petronius ilmus 1974) või pigem isiklike eelistustega: Paul Keesi Longose „Daphnis ja Chloe“ (1972); Aristotelese „Poetika“ Jaan Undilt (1982), kes jätkas filosoofiliste autoritega (Marcus Aurelius, Demokritos, Platon, Epiktetos) nagu ka Ilmar Vene (Augustinus, Cicero, Epikuros), sellal kui Anne Lille tõlked (Apuleius, Ps-Aristoteles, Aristotelese „Nikomachose eetika“ ja kreeka drama) esindavad väga erinevaid žanre. Järgnevate põlvkondade valikud on veel vabamad.

Eesti Vabariigi taaskehtestamisega ilmuvad ka uued maailmakirjanduse õpikud keskkoolidele, milles antiigiosa pärineb Jaan Undilt („Muistne kirjandus“ (1997), „Maailmakirjandus 1“ (2001)), ning uued kreeka ja rooma kirjanduse antoloogiad (2006, 2009), milles on nii uued kui ka vanemad, klassika staatusse tõusnud tõlked. Kuigi jätkub kanooniliste autorite tõlkimine (Rooma ajaloolased, kreeka filosoofia, drama), näitavad valikud ka isiklike eelistusi ja uurimishuvi, eriti ajakirjanduses ilmunud katkendite puhul (Aelianus, Hermes Trismegistos, Thukydides, Hermogenes).

5.2. Tõlketegevuse professionaliseerumine

Kaaroni loomisega pärast Teist maailmasõda kaasneb tõlke professionaliseerumine: rahvaharijate, kooliõpetajate ja poetide asemele tulevad filoloogid. 21. sajandi alguseks on enamik aktiivseid antiigitõlkijaid klassikalise filoloogia haridusega. Klassikalise filoloogia õpetamine ülikoolis on toonud kindlasti kaasa tõlkijate arvu suurenemise, samas kaasneb suurema tõlkijate arvuga ka tõlketaseme ebaühtlasemaks muutumine, esineb nii lihtsustavat tõlget kui ka võõrapärasuse esiletoomist.

Samas pole professionaalsuse küsimus selge: diplomeeritud filoloog, kes suudab anda täpselt edasi lause sisu, vormi ning värsimõõtu, ei ole tingimata poeet. Ajal, mil klassikalised keeled poetide haridusse kuulusid, määrasid tõlkepraktika peasuuna luuletajad, alates Kristjan Jaagust, Kuhlbarsist ja Eisenist (kodustavate tõlgetega) ning jätkates Ridala, Visnapuu, Semperi, Orase, Kaalepi või Sangaga (eraldi tuleb vaadelda Uku Masingut, kelles

³⁶ Näiteks Aischylose „Agamemnon“, Sophoklese „Kuningas Oidipus“, Euripidese „Hippolytos“ ja „Kükloop“, Aristophanese „Pilved“ ning Seneca „Medeia“ (kui võtta ainult tervikteosed) avaldati esmalt trükis just antoloogiates (EAB 2012), seega on huvi antiikdraama vastu pigem kirjandusteadlaste kui teatri poolne. Vt ka 3 ptk üksikute teatrite tellimisel loodud tõlgete kohta ja Kurs 2003: 42–49.

tõlkijaroll oli ühte sulanud teadlase ja poeedi omaga). Poetide jaoks on tõlkimine olnud heaks viisiks katsetada värsitehnikatega (Lotman 2000), tõlked lisatakse autori (või väljaandjate poolt) omaloomingu kogumikesse, alustades K. J. Petersoni, Eiseni, Kuhlbarši, Bergmanniga ja lõpetades Kaplinskiga, kelle kogumiku „Õhtu toob tagasi kõik“ (1985) pealkirjaks on katkend motona esitatud Sappho fr. 104 tõlkest.

Tänapäeva tõlkivail poeetidel puudub klassikaliste keelte oskus, nii ei ole luuletõlke osas filoloogidele alternatiivi. 1960/1970. aastail lahendati see probleem luuletajate ja filoloogide koostöoga, tänapäeval puudub selleks kulukaks ettevõtmiseks kirjastuste huvi.

6. Kokkuvõtteks

Eesti antiigitõlke alguses on ärkamisaja laia tegevusvaldkonnaga valgustajad ja poeedid, hiljem ülikooli ja gümnaasiumidega seotud professionaalid. Sellega seotult on ka kasutatavad tõlketaktikad tõlke algperioodil üsna juhuslikud ja pigem mugandavad, alates 1960. aastaist (osalt juba esimesest antoloogiast) pigem võõrapärasust esile tõstvad, täpsed (ka värsimõõtuude osas) ning teadlikult kaanonit juurutavad.

Erinevate rollide (tõlkija, kultuuri tutvustaja, uurija) seotust näeme juba algusaastatel, mil antiikkultuuri tutvustavaid käsitlusi illustreeriti tõlkenäidetega (Bergmann), alates 1930. aastaist võime näha tõlkijaid ka tõlketavasid teoreetiliselt uurimas (vt vaidlusi värsstõlke üle ptk 1), nõukogude aja sulast saadik on tõlkijad enamasti ka koolis või ülikoolis klassikalisi keeli või ajalugu õpetamas (Kleis, Torpats vanemast, Unt ja Lill nooremast põlvkonnast, praegused klassikalise filoloogia õppejõud on kõik ise nii aktiivsed keeleõpetajad, tõlkijad kui ka teadlased).

Ajakirjandus oli seltsitegevuse kõrval võimas jõud eesti rahva kultuurilise identiteedi loomisel ning antiigitõlkel oli oma väike koht ärkamisaja haridusloolises programmis, kuigi see esines enamasti näitena erinevate käsitluste sees. Ajavahemikul 1860–1917 võib antiigitõlke suunajaina välja tuua Õpetatud Eesti Seltsi ja Noor-Eesti. Iseloomulik on soov jõuda järele Euroopale ja teha kultuuriline mahajäämus kiirkorras tasa. Samas tundub klassikalise haridusse ja antiikkultuuri suhtumine erinevana: kui ÕESI jaoks on see vajalik eesti kultuuri kõrgtasemele tõstmiseks, siis tundub, et Noor-Eesti eelistas selle etapi üldse vahele jätta. Ajakirjandus on jätkuvalt ka tõlkeproovide, töös olevate tõlgete osade avaldamise kohaks.

Eesti antiigitõlge on kestav protsess: ajaloos toimunud pöörded (riigikordade vahetumine või muutumine) on selle tihti paisanud tagasi algusse, laialipillatud, koordineerimata ja juhuslike valikutega tõlkimise juurde, ent alati on järgnenud uued katsed olemasolevat antiikirjanduse kaanonit eesti kultuuri istutada, sellega sobitada ning ajakohastada.

Kirjandus

Aben, Karl 1927. Kristian Jaak Petersoni ilmavaade. – Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks. Toim G. Suits. Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing, lk 5–13.

Annist, August 1958. Antiikeeposte eestikeelseist tõlkeist ja nende värsiprobleemidest. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 75–90.

Annist, August 1960. Tõlkest. – Homeros, Ilias. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 426–430.

Annist, August 1963. Järelsõna. – Homeros, Odüsseia. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 332–353.

Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

Aru, Krista 1992. Eesti ajakirjandus ja selle kirjandusosa sajandivahetusel (1896–1907). Tartu: Tartu Ülikool, ajakirjanduse kateeder. [Käsikiri TÜ Raamatukogus.]

Doorslaer, Luc van 2011. The Relative Neglect of Newspapers in Translation Studies Research. – Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 45–53.

Eimermacher, Karl 2011. Modelle Kultureller Wahrnehmung und ihre Funktionalisierung. – Kultur und/als Übersetzung. Hrsg. Ch. Engel, B. Menzel. Berlin: Frank & Timme, lk 21–37.

Gielen, Katiliina 2011. Authors as Translators: Emerging Hierarchical Patterns of Literary Activity in Early Soviet Estonia. – Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction. Eds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 201–211.

Highet, Gilbert 1985. The classical tradition: Greek and Roman influences on Western literature. Oxford, New York: Oxford University Press.

Kaalep, Ain 1969. A. Annisti ajajärk Eesti heksameetri ajaloos. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 32–35.

Karjahärm, Toomas, Väino Sirk 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Kepp, Öne 2008. Identiteedi suundumusi Eesti luules. Analüütiline ülevaade. (Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste dissertatsioonid 20.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Kivimäe, Jüri 2008. Noor-Eesti tähendust otsides. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 1/2, lk 21–43.

Kurs, Kristin 2003. Antiikkirjanduse eestindused aastatel 1850–1940 Eesti kultuuriruumis. Bakalaureusetöö (käsikiri Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia osakonnas).

Laanekask, Heli 1982. O. W. Masingu keeleteaduslikust vaatepiirist. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 122–133.

Lepajõe, Marju 2003. Platon Eestis. – Platon, Teosed I. Tartu: Ilmamaa, lk 416–423.

Lill, Anne 2004. Tragöödialeksikon. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lotman, Maria 2000. Võõras kui oma: eesti ilukirjanduslik kvantiteeriv värs. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 689–702.

Lotman, Maria-Kristiina 2003. Vabanemiskatse silbilis-rõhulisest süsteemist: Jaan Bergmanni heksameeter. – Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis. Toim I. Volt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 99–111.

- Lotman, Maria-Kristiina** 2005. Accentual-syllabic hexameter in Estonian poetry at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century. – *Trames*, Vol. 1, No. 9, lk 92–117.
- Lotman, Maria-Kristiina** 2011. The syllabic structure of Estonian hexameter at the end of the 19th century – first half of the 20th century. – *Interlitteraria*, No. 16, Vol. 2, lk 680–697.
- Makko, Jaanus** 2012. Anakreontika tõlkimisest Eestis. Bakalaureusetöö (käsikiri Tartu Ülikooli klassikalise filoloogja osakonnas).
- Merilai, Arne** 2002. Vältelisest värsitehnikast. – *Techne*. Koost ja toim M. Jaanson, M. Kaldalu, J. Päll. Tallinn: Scripta Musica, lk 107–122.
- Miks, A.** 1937. Heksameeter ja eelegiline distihhon eesti teoorias ja värsis. – *Eesti Kirjandus*, nr 2, lk 109–118, nr 3, lk 153–165.
- Murdvee, Mari** 2001. Teatraalse elemendi otsinguil. Klassikaliste filoloogide teatrist 1990ndail. – *Sirp*, 2. veebr.
- Möldre, Aile** 2011. Publications of Literary Translation in Estonia in 1901–1917: An Overview. – *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction.* Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 151–163.
- OK** [Oskar Kallas] 1894. Kui mina alles noor weel olin. – *Eesti Üliõpilaste Seltsi album II*. Jurjev: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 121–127.
- Olesk, Peeter** 2008. Ilmatargad. Tartu: Ilmamaa.
- Päll, Janika** 2008. Ain Kaalepi vältelis-pikkuselise värsi koolkond vanakreeka ja rooma luule tõlkimisel. – *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat 32*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 13–30.
- Päll, Janika** 2011. Translating from Ancient Languages into Estonian: Outlines for Translation History. – *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction.* Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 123–135.
- Raudsepp, Aleksander Friesdrich** 1881. Tarkuse ja hooruse pildid ajaloost. Esimene anne. Eesti noorele rahwale õpetuseks kirja pannud A. F. Raudsepp. (*Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 50.*) Rakwere: G. Kuchs.
- Reiman, Willem** 1901. Kristjan Jaak Peterson. – *Eesti Üliõpilaste Seltsi album*. Kuues leht. Jurjew [Tartu]: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 1–17.
- Rein, Kaarina** 2005. Aisoposest ja valmidest. – *Aisopose valmid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 171–177.
- Rein, Kaarina** 2006. Igatsus Hellase järele – Astrid Kurismaa – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 768–770.
- Roos, Ervin** 1938. Eestikeelse kvantiteeriva heksameetri süsteem. Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing.
- Roosimaa, Peeter** 2004. Uue Testamendi eestikeelsetest tõlgetest ja tõlkimist toetavast eksegeesist. (*Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 7.*) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Suits, Gustav** 1905. Kristjan Jaak Peterson – meie esimene luuletaja. – *Võitluse päiwil*. Tartu: Noor-Eesti, lk 35–40.
- Suits, Gustav** (toim) 1927. Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks. (Akadeemilise Kirjandusühingu toimetused I.) Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing.
- Suits, Gustav** 1933. K. J. Peterson uusasjalikus valguses. – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 142–149.

- Sutrop, Urmas** (koost) 2001. Esimesest algusest meie ajani. Karl August Hermann 150. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Taev, Karl** 1976. Eessõna Kristian Jaak Petersoni elust ja loomingust. – Kristian Jaak Peterson, *Laulud*. Päevaraamat. Tallinn: Eesti Raamat, lk 5–18.
- Tafenau, Kai** 2011. Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. (*Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 27.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Tronski, Jossif** 1949. Antiikkirjanduse ajalugu. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Toury, Gideon** 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Undusk, Jaan** 2012. Eesti Pindaros. K. J. Petersoni oodide vaimuloolisest taustast. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 11–23, nr 2, lk 103–122.
- Viiding, Kristi** 2007. [Järeلسõna.] – P. C. Tacitus. Germaanlaste päritolust ja paiknemisest. *Tlk, komment. K. Viiding, toim K. Kolk. Loomingu Raamatukogu*, nr 21/22, lk 63–71.
- Väinaste, Johan** 1927. K. J. Petersoni stiili peajooned. – Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks. *Toim G. Suits. (Akadeemilise Kirjandusühingu toimetused I.)* Tartu: lk 14–55.
- West, Martin** 1984. *Carmina Anacreontea*. Leipzig: Teubner.

V e e b i a l l i k a d

Antiigiveeb – <http://www.fl.ut.ee/antiigiveeb> (08.03.2012).

EAB 2012 = Eesti antiigitõlgete bibliograafia. Koost J. Päll, I. Volt, K. Kurs. The bibliography of Estonian translations from Ancient Greek and Latin – <http://www.fl.ut.ee/380160> (08.03.2012).

Eesti värss 2004. Koost M. Lotman, M.-K. Lotman, E. Sütiste – <http://www.ut.ee/verse/> (08.03.2012).

ERNI 2002. Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–1925. Toim M. Laak – <http://www.kirmus.ee/erni> (08.03.2012).